

Kabdebó Lóránt

REJTEKÚT SZABÓ LŐRINC SZEMÉLYISÉGLÁTOMÁSÁBAN

„A: Rettenetes. De ne törődj vele, mert mindezen nem lehet változtatni. / B: Nem lehet változtatni? Hisz ez még rettenetesebb!” Egy beszélgetésből rögtönzött mottó 1927-ből, egy csak napilapban megjelent Szabó Lőrinc-vers bevezetője. Aztán: „Hogy rettenetes, elhiszem, / de így igaz” – kezdi Szabó Lőrinc talán legismertebb és legvitatottabb versét a harmincas évek elején. Az alulmaradt ember kétségbeesését felvezetve. A modellt is megrajzolja: „s mint cellábazárt néma őrült, / ki csak dühöng s ajtót nem lel sehol: / mellében futkos és ugat / egy új, vad, állati sikoly” – évtizeddel a *Nagyon fájt* megelőzve.

Előfutárai az austerlitz-i csatatéren az üres égre tekintő Andrej herceg ellenében Pierre Bezuhovtól Eliot Prufrockjáig, Gottfried Benn rákbarakbeli látomásáig, Cendrars *A transzsibériai expressz utasától* Ezra Pound Mauberleyjének vívódásaiig, és Ady Margita-regénye személyiségvesztett tájékozódó emberéig. Trójai Hector és Hamlet királyfi helyett már a „boldog békeidőkben” (hisz 1912-es költeményeket idézek!), felfedezik az ember személyiségét megrontó perspektívatlanságot, megaláztatást, megelőzve a huszadik század elkövetkező borzalmait. Ez az *új* az emberiség múltbéli történeteire és eljövendő borzalmaihoz képest. De mindez nemcsak filozófusok képzelme, hanem fizikusok által felvetett, népszerűsített természettudományos ismeret. Schrödinger: „De tisztán természettudományos kutatással a legkevésbé sem tudjuk meghatározni a nagy egésznek az értelmét. Minél alaposabban vizsgálódunk, annál értelmetlenebb minden. A lejátészódó színdarab nyilvánvalóan csak a szemlélődő szellemmel való kapcsolatban nyer jelentést. De hogy ez milyen kapcsolatban áll vele, arról a természettudomány csak értelmetlenségeket tud mondani: mintha éppen annak a színdarabnak a következményeként jött volna létre, amelyet éppen néz, s el is pusztul majd benne, amikor a Nap kihűl, s a Föld jég- és kősvataggá válik”. És Heisenberg: „A kvantumelmélet, mint Bohr kifejezte, arra emlékeztet bennünket, hogy az élet harmó-

niájának keresése közben sohase felejtjük el: az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk.”

A magyar költészet a Németh G. Béla felidézte önmegszólító versforma sajátos válfaját hozza létre, melyben a költő egyenlő eséllyel hagyja szóhoz jutni az önmegvalósításra törekvő és az ennek lehetetlenségét konstatáló szólamot. A két szólam ugyanakkor nem zárja ki egymást, a költők nem poláris ellentétükben ragadják meg őket: ezek ugyanis feladataikat két, egymást nem metsző síkban oldják meg. Az egyik cselekvő jellegű: a vágyak síkján jelentkezik, és teljesíti önmagát, szerepeket vesz fel, és lázad a külvilág nyomása és a belső végtelen pusztulása ellen; a másik szemlélődő jellegű: a külvilág öröknek látott szövevényének tudomásulvételében, a tehetetlenségben teljesül ki, szkeptikusan beletörődik a változtathatatlanba. Nevezzük az egyik szólamot az *aktorénak*, a másikat a *nézőének*, mindkettő azonos eséllyel van jelen e versekben, a tudatban lezajló „tükörszínjáték”, a dialogikus költői paradigma egyformán szükséges szereplői ők. E kettő feszültségéből adódik a „Te meg a világ” „tükörszínjáték” versbeli megjelenési formája, melyet szakmánk rendszerváltó konferenciáin még valaha a Pécsi Egyetemen „én is kerekítem, te is kerekíted” alapon, fúgaként továbbgondoltunk. Legutolsó megszólalás ennek tudatosításában Kulcsár-Szabó Zoltán kollégánk nagydoktori vitáján a nekem adott válaszában hangzik el legkarakteresebben: „A *Te meg a világ* kevésbé az individualitás önleírását, mint inkább ennek végső lehetetlenségét tárja fel, az individuum költészete helyett az individuum válságának költészetét megvalósítva.” „[J]elezvéen ezzel, hogy e differencia mentén nem annyira a lírai én »alakja«, hanem annak olvashatatlansága ismerhető csak fel”.

Én már ebben a megfogalmazásban benne hallok a kétely hangját is, amely az individuum védelmére berendezkedő megalázkodó bezárkózásnak az oximoronját is sejtí: az *Egy*-nek megjelentethető kettős értelmezését kívánja. Nemcsak a védekezésbe szorult *aktor* állapotának jellemzését, de a *néző* figyelőállásában megjelenő keresésnek valami egészt átfogó rálátására való sejtelmeit is. Mert csak így válik érthetővé a *Te meg a világ* kötet ikonikus versének, *Az Egy álmainak* hal-hasonlata, mely értelmezésének eddig magam is többszörösen – sohasem sikeresnek érzetten – nekiugrottam:

Szökünk is, lelkem, nyílik a zár,
az értelem szökik,
de magára festi gondosan
a látszat rácsait.
Bent egy, ami kint ezer darab!
Hol járt, ki látta a halat,
hogya a háló megmaradt
sértetlenül?

Amint a bibliai Jób beszédét Szabó Lőrinc utóbb értelmezi: „Jób barátai mindig úgy beszélnek, mintha az isten titokban kihallgatná őket. Jób viszont, az »Istenen belüli« lázadó, őszintén beszél.”

Ennek, az „Istenen belüli” hangnak aztán most megtaláltam egy rejtélyes, elrejtett szövegét Szabó Lőrinc szöveg univerzumában már korábbról, 1925-ből, melyet ezzel az ajánlással ad át akkori talán legközvetlenebb barátjának: „*Ascher Oszkár*nak ezt a próbálkozást, kérve, hogy sose juttassa el nyomdába ezt a részben hamis, egészében igaz Szent-Ágoston-szöveget. 1925. szept. 15. Szabó Lőrinc.” Íme a szöveg, „a *Confessiones* I-IV. alapján fogalmazva”:

SZENT ÁGOSTON: ISTEN DICSÉRETE

„Nagy vagy, Uram, és nagy a te dicséreted; és nem tudom, mi néven hívjalak, mikor magamba hívlak. S hová jöhetne belém az isten, aki az eget és földet teremtette? Hová hívjalak magamba, mikor benned vagyok? Hová mehetnék, elhagyva eget és földet, hogy kívülről jöjjön belém az isten, aki így szólt: betöltöm az eget és földet?

De befogad téged a föld s az ég, mert te betöltöd őket? Vagy betöltöd, és túlcsoordulsz rajtuk, mert nem bírnak befogadni? S hova ömlik ami megmarad belőled, ha már túlcsoordult veled az ég s a föld? Vagy nincs szükséged semmire, hogy összetartsd, te, aki mindent összetartasz, mert mindent, amit te töltesz meg, összetartva töltesz meg? Nem az edény, lelkeddel súlyosult sok edény, építi föl roppant vázaidat, mert széttörik a váza, törik az edény s te nem ömölsz ki belőle. S mert téged, Egész, semmi se bír befogadni egészen, részben fogad be minden, s minden ugyanabban a részben? Vagy egyik az egyiket, a nagyobb a nagyobbat s kisebbet a kisebb? Van részed, amelyik nagyobb, kisebb

is van az egészben? Vagy mindenütt egész vagy és semmi se fogad be egészen?

Mi hát az én uram, istenem? Mi lenne, kérdem, ha nem az Úristen? Mert ki úr az Úron kívül, és ki isten az Istenen kívül? Csúcs vagy uram, a jóság orma vagy, kint- s bent- ható, mindenható, irgalom, hatalom, rendithetetlen rebbenő, torony, tető, legszebb és legszentebb erő, alakban szilárd és megfoghatatlan, mindennek változása, sose uj, sohase régi, mindennek ujlása; elsorvasztod a kevélyeket, és nem tudják; mindig munkás, mindig pihenő, gyűjtő és nem szűkölködő; szerelem vagy, vihartalan, féltékeny, és zavartalan, megbánás, fájdalomtalan, haragszol és te vagy a csend. Túlfizetnek, hogy adós légy, s kinek van kincse, mi nem a tiéd. És visszafizetsz, senki adósa; mindent elengedsz és semmit se veszítesz. Mert csúcs vagy, uram, a jóság orma vagy, s vereség a szó annak, aki rólad beszél, s mégis: jaj azoknak, akik hallgatnak rólad ott, ahol a beszélők már elnémultak.”

És feltételezhetően ezt a szöveget csatolja az 1940. húsvétján mondott rádiós előadásába (a szemelvények nem maradtak meg), melyet így vezet fel: „*Önvallomásai* egyik leggyönyörűbb alkotása az önéletrajzi irodalomnak: ennek az elejéről emelünk ki most egy istent hívó és magasztaló himnikus részletet. A nehézveretű stílus szómágiája éppúgy hat benne, mint a spekulációk labirintikus finomsága, az árnyalatok és ellentétek csodálatos játéka.”

És mellé ideidézem a gyorsírásban *szintén rejtve tartott*, Jeszenyin halála ürügyén a meghalást és az Isten-látást szonetté szövő szövegét, melyet valaha Fried István barátom köszöntésére fedtem fel:

ISTEN

Fönt mozdulatlan szem vagyok, derű és
szellem, ki mindent elbűvöl.
Lent hús és tenger s a gyönyör
mint édes, puha és iszonyú fűrés

jár gerincemen, rajta hegedül,
ahogy a testi szerelem

végző percei, de szüntelen,
rég szüntelen és könnyörtelenül!

Hol vagyok? Ha pillám lezárul,
testem ízekre hullva száguld
zavaros, sötét, óriás körökben.

S ha lassan újra fölnézek: fölöttem
hüvösen ragyog és teremt
Isten, az Értelem és a Rend.

Ha ezeknek az elrejtetten alakított szövegeknek az ismeretében olvasom a Baránszky-Jób László figyelmeztetése alapján eddig csak „az önzés cápája” stirneri ihletésűnek értelmezett *Az Egy álmai* című verset, akkor – továbbalakítva a Kulcsár-Szabó Zoli „kerekítette” fűgát – az individuum újfajta védekezésének poétikáját nyitja meg, az időn és téren belüli individualista *Egy* fogalomnak egy metafizikai *Egységes* létformában való elhelyeztettségének megálmodását. Miként a véletlen következtében utolsó versében, a *Holdfogyatkozásban* sikerül megfogalmaznia: „Bár meg se moccan, rohan minden út.” Amellyel egyben az individuum sérthetetlenségét is vizionálhatja: a „rettenetes”-sel szemben a „ha még lehet” mentelmi állapotát.

A „tragic” mellett a Yeats-i „joy” sejtelmét abban a képzetes helyzetben, amelyben a „Nagy Bumm”-ot és az imádkozásba merültség magasztos létállapotát Szabó Lőrinc Szent Ágoston-fordításával és Jeszenyin-halál-versével egyidőben összeszövi T. S. Eliot *The Hollow Men* című versének záradékában. Megteremtve ő is – versében – a „spekulációk labirintikus finomságát”, „az ellentétek csodálatos játékát”. Szabó Lőrinc fordításában:

*Lánc lánc eszterlánc
eszterlánc eszterlánc
fügekaktusz visz a tánc
hajnalhasadáskor.*

Az eszme
és a valóság közé

a mozgás
és a tett közé
odahull az Árnyék

Mert Tied az Ország

A fogantatás
és a teremtés közé
az indulat
és a válasz közé
odahull az Árnyék

Nagyon hosszú az élet

A vágy
és a görcs közé
a lehetőség
és a megvalósulás közé
a lényeg
és az alászállás közé
odahull az Árnyék

Mert Tied az Ország

Mert Tied
Az élet
Mert Tied a

*Ez a vége a földi világnak
ez a vége a földi világnak
ez a vége a földi világnak
nem bomba, csak egy buta nyekk.*

És e vers fordításának ihletében majd a világégés és üldöztetés napjaiban maga Szabó Lőrinc is fogalmazza a *Hálaadás* című versét:

Óh Mindenség! Melegen, mint a könny,
buggyan ajkamra a szív, az öröm,
a hála, hogy éltem, hogy voltak csodák,
hogy oly szép, oly gyönyörű a világ,
mikor – mikor – –
Mikor minden csak játék s butaság!

Ezeket az ok-okozati logikájú *részletek* mulandóságára figyelmeztető, a poétika iróniájával tér-időbeli *narratívává*, a „kint ezer darab” részévé *lefokozott vers-zárlatokat* az augustinusi szöveg ismerete egyben a maga „Istenen belüli” létezésére is *felemelve* olvastatja. Miként az *Isten és a világ* címmel 1940-es húsvéti és pünkösdi rádióműsoraiban fogalmaz: „Akiben van fantázia, az akkor sem tud hitetlen lenni, ha annak hiszi magát. Ateista verset még nem írtak; s ahogy a modern fizika sugárzássá differenciálja az egész anyagi világot, úgy finomul szellemmé a földi matéria sok tüntetően materialista költeményben. A szerelemben és minden misztikumban mindig istennek vagy isten modifikációinak a mágnesse borzongatja a költők idegeit. Még esetleges kételyük, lázadásuk és panteista önistenítésük is csak új és rejtettebb kísérlet a csöndes vagy rettentő titok, az igazság megközelítésére és megvilágítására; s ebben is nem egyszer filozófusoknak és egyházatyáknak a rokonai.” Majd az egészet ezzel zárja: „Igen, a költő csak szavakat mondhat; de ezek a szavak néha az Igének, a Logosznak a szavai.” Megadva ezzel a menekülő *Egynek az Egységbe kötő sejtelmét*.

Ehhez találja meg és rejti el poétikájából kisugárzó metaforáival, maga számára is tudatosítva találata kivételes és rejtélyes voltát, rejtektút jellegét: „Furcsa ez” – felvezetéssel: 1928: „Falba léptem s ajtót nyitott a fal”, 1947:

De, hogy a
Mindenség is csak egy Költő Agya,
úgylátszik, igaz. –

Ezáltal kerül az ironikus oximoron viszonyába Szabó Lőrinc poétikájában a kimondott „Prufrock-sors” és a hallgatással a vers gyakorlataból kisugárzó „Istent hívó” reménykedés. Az egymással szembesülő aktori kétségbeesés materialista szólama és az egészet magában foglaló *Egység* vágyképe: „mért dolgozik a test a lélekért?” Ezért mondhatja

kései versemlékeztetőjében, a *Vers és valóságban* erről, a *Materializmus* című verséről: „a vers éppen annyira viselhetné azt a címet is, hogy »spiritualizmus«.” És miként az Eliot-i *Journey of the Magi* misztikus utazásának summázását, az *Egy kettős értelmének összeolvasztását* éppen a halál tényével értelmezve – „I should be glad of another death” – 1947. aug. 29-én ekként fordítja: „Örölnék egy másik halálnak”; majd véglegesítve: „Másik halált szeretnék.”

Szintben és időben kapcsolódva a világlíra akkori – szerintem – legjelentősebb poétikai eseményeivel, a kései Rilkétől Yeatsig, Eliottól Poundig ívelő, a poétikai „színhátékot” a „tragic joy” elégikusságával beteljesítő korszakos poétikai formációjával.

*

Magam szakmáját követve Szabó Lőrinc megtalált Szent Ágostonfordítását próbáltam elhelyezni a költő poétikájának alakulásában. Rátalálva a szöveg – a heideggeri szóhasználatnál élve – rejtekútnak mondható szereplehetőségére Szabó Lőrinc szöveguniverzumában. Sőt, egyéb szövegeinek sejtelmeivel összekötve, a pályakép teljességébe való beleszövődöttségére is utalhattam. Ugyanakkor megmutattam egy református teológusnak, miként olvassa ő ugyanezt a szöveget. Tófalvy Éva oly szépen olvasta válaszlevelében a szöveget, hogy azt feltétlenül meg kell osztanom írásom olvasóival is:

Érdekes, hogy Szabó Lőrinc nem akarta közölni ezt az igen mély istenismeretet (ha van ilyen egyáltalán) és hitet tükröző zsoltárját (zsoltár-parafrázisát?, szabadversét?, esszéjét?) – az Istenben létező, és mégis őt kereső, gondolkozó ember vallomását, aki a bizonyosságot a „remélt dolgok valóságában” (Zsid 11,10) találja csak meg. Érdekes az is, hogy Szent Ágostont magyarra szinte csak római katolikusok fordították, Szabó Lőrinc szóhasználata mégis a református zsoltárfordítások (Károli) nyelvezetéből ered.

A végét olvasva hirtelen az a benyomásom támadt, hogy nekünk üzen – a hitvallás legyen a mindenkor élő kényszere, mielőtt felhangzik a kövek kiáltása. „Vereség a szó annak, aki rólad beszél, s mégis: jaj azoknak, akik hallgatnak rólad ott, ahol a beszélők már elnémultak.”